

Методика. Практика. Експеримент

З ДОСВІДУ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НЕНЦ

Допрофесійна підготовка старшокласників як складова позашкільної освіти

Олена ШАМРАЙ,

методист відділу охорони навколишнього середовища
Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

У теорії і практиці загальної середньої та професійної освіти накопичено значний обсяг знань з питань допрофесійної підготовки учнів, що є складовою більш загальної багатоаспектної проблеми – неперервності в освіті. Дослідники вважають, що розвиток проблеми допрофесійної підготовки у нашій країні зумовлений соціокультурними та економічними перетвореннями, які відбувалися у колишньому СРСР, починаючи з 1918 року, та науковими результатами, отриманими сучасною педагогічною наукою (І.А. Зязюн, В.М. Мадгізон, Н.Г. Ничкало, Т.В. Стахановська, Б.О. Федоришин, Я.В. Цехмістер та ін.)

Розглядаючи проблему допрофесійної підготовки учнів, неможливо не звернути увагу на витоки цього поняття. Термін «допрофесійна підготовка» з'явився порівняно недавно, у середині 60-х років ХХ ст., у зв'язку з рекомендаціями ЮНЕСКО та Міжнародної конференції праці з професійно-технічної освіти і підготовки (1965 р.), згідно з якими рівень трудового навчання у загальноосвітніх школах визначається як передпрофесійний. До цього часу не було однозначного підходу до визначення самого терміна, рівня та функцій допрофесійної підготовки.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що вибір стратегії допрофесійної підготовки залежить від політичних та соціально-економічних процесів, які впливають на формування потреб у галузевих професійних кадрах різного рівня підготовки (В.Г. Кремень, К.К. Платонов та ін.).

Дослідники виокремлюють чотири історичні періоди розвитку проблеми допрофесійної підготовки учнів в Україні.

Перший період охоплює 1918–1930-ті роки. У 1918 р. Наркомос Української СРР прийняв «Положення про єдину трудову школу УСРР». Цим документом для старших класів середньої школи було визначено три професійні напрями: природничо-математичний, технічний та гуманітарний, за якими мала здійснюватися підготовка учнів. Але ця ідея не була реалізована на практиці.

У 1919 р. виникли і почали функціонувати робітничі факультети (робітфаки), які відігравали роль старшої загальної школи. Їхнім завданням була

підготовка молоді до здобуття вищої освіти [5]. Зміст навчання становили предмети, що вивчалися поглиблено у вищих навчальних закладах.

У 20-х роках минулого століття в Україні здійснювалася підготовка до майбутньої трудової діяльності професійними школами різних типів, серед яких найпоширенішими були сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, індустріально-технічні, будівельні, транспортні, ремісничо-промислові, мистецькі. У них молодь навчалася три-чотири роки після закінчення семирічної школи. У той самий період (1925–1930 роки) система допрофесійної підготовки в середній освіті реорганізовується і концентрується у середніх спеціальних навчальних закладах.

Чотирирічні школи нового типу – фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) на підприємствах – мали на меті підготовку кваліфікованих робітників для промисловості й транспорту. Інші школи – сільської молоді (ШСМ) – з трирічним терміном навчання забезпечували загальними знаннями на рівні початкової школи. Після закінчення ШСМ випускники мали змогу продовжити навчання у школах другого ступеня (8–9 класи) або технікумах, які готували кваліфікованих спеціалістів.

У 1923–1925 роках здійснювалися спроби розроблення нових та вдосконалення наявних шкільних програм з метою посилити зв'язок знань з навколишньою дійсністю, а також зорієнтувати учнів у професійному просторі. Було прийнято комплексні програми, сутність яких полягала в тому,

що матеріал розподілявся не за предметами, а за трьома напрямками: перший – «природа і людина», другий – «праця», третій – «суспільство». У кожному наступному класі передбачалось ускладнення тем із визначених напрямів. Напрями були незмінними впродовж усього періоду навчання від початкової до старшої школи.

У 1929 р. Наркомосом видано комплексно-проектні програми. Було скорочено загальноосвітній матеріал з основних навчальних предметів. Програмами рекомендувалося використовувати метод проектів, який передбачав скасування класно-урочної системи, що була визнана застарілою і неефективною. Головною метою стало підвищення ефективності допрофесійної підготовки учнів. Вивчались теми: «Допоможемо нашій фабриці (заводу) виконати план», «Навчимося розводити курей» тощо. Досвід показав, що метод мав значний недолік: отримані учнями знання були безсистемними, частковими, неповними, порушувався принцип наступності між загальноосвітньою та професійною освітою.

Аналізуючи цей період, доходимо висновку, що проблема професійної освіти була досить актуальною на той час. Водночас допрофесійна підготовка мала недосконалі форми та зміст, не були визначені її компоненти, не подолано розрив між основами наук і спеціальними знаннями, зорієнтованими на певні професії.

Другий період охоплює 40–50-ті роки ХХ ст. У країні була відчутною потреба в спеціалістах більш високої кваліфікації, які могли б розв'язувати проблеми соціально-економічного розвитку держави на стратегічному рівні.

Важливого значення у цей період набули знання, що мали воєнно-прикладний характер. У повоєнні роки потрібні були високоосвічені кадри для відбудови народного господарства. Допрофесійна підготовка розглядалась як ціле, що складається з трьох компонентів: політехнічної освіти, трудової підготовки, професійної підготовки. Ці компоненти були введені до навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, у позакласну та позашкільну роботу. Створювалися спеціалізовані школи для обдарованих дітей, а також поєднувалася загальна середня освіта з виробничою практикою.

Третій період – 60–80-ті роки ХХ ст. Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.) передбачалося, що за період 1959–1964 років усі середні школи перетворяться на середні одинадцятирічні загальні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням. На цей період припадає пік соціальних реформ і технічних революцій: польоти в космос, відкриття енергії атома, розквіт хімічної промисловості.

У 1963 р. було створено першу в країні спеціалізовану фізико-математичну школу (ФМШ) для обдарованих дітей при Новосибірському університеті. Надалі відкриття таких шкіл почало широко практикуватися по всьому колишньому СРСР.

У 60–70-ті роки проблема допрофесійної підготовки розв'язувалася шляхом впровадження політехнічної освіти, що дало можливість орієнтувати учнів на різні професії, здобуття професійної освіти. Здійснювалася профорієнтаційна пропаганда через пресу, кіно, радіо, телебачення.

Отже, кожний з періодів був зумовлений логікою діалектичного розвитку суспільних явищ, мав свої особливості, що відобразилося у структурі, формах, змісті допрофесійної підготовки і специфіці соціально-економічного поступу країни.

Особливого значення проблема допрофесійної підготовки учнів набула з початком 90-х років ХХ ст. – *четвертий період*.

По-перше, Україна отримала статус незалежної держави. По-друге, ринкова економіка, її закони і закономірності, принципи розвитку впливають на формування соціокультурних потреб у суспільстві та регулюють їх. Це потребує підготовки професіоналів, фахівців високого рівня в різних галузях економіки. Закономірною стала поява нових типів освітніх закладів: ліцеїв, гімназій, коледжів, які зосередили зусилля на поглибленому вивченні учнями предметів, спецкурсів, максимально наближених до професійно орієнтованих дисциплін, що вивчаються у ВНЗ.

Однією з концептуальних ідей реформування освітянської галузі, визначених у Національній доктрині розвитку освіти, є неперервність освіти. Якщо для попередніх періодів розвитку освіти була характерна формула «освіта на все життя», то сьогодні проголошено діаметрально протилежну формулу – «освіта протягом життя» [8].

У теорії педагогіки поняття «допрофесійна підготовка» взаємопов'язане з поняттями «професійна орієнтація», «професійне самовизначення». Щоб розрізняти ці поняття, розглянемо детальніше їх сутність.

Професійна орієнтація – це система психолого-педагогічних, медичних та державних заходів, що допомагають людині науково обґрунтовано обрати свою професію з урахуванням потреб суспільства, власних інтересів і здібностей [7].

Тут збігаються інтереси суспільства й особистості. Система профорієнтації складається з підсистем та етапів, на кожному з яких визначено свої завдання і методи. У цілому вона виходить за межі завдань і заходів школи, є загальнодержавною і потребує втручання інших її учасників – позашкільних організацій, професійно-технічних училищ, технікумів, підприємств промисловості тощо.

К.К. Платонов запропонував розглядати взаємозв'язки форм професійної орієнтації у вигляді схеми – «трикутника профорієнтації» (див. рис. 1) [6].

Проаналізуємо цей «трикутник». Одна його сторона – знання вимог, що висувають різні професії до особистості, яка опановує той чи інший фах. Другою стороною «трикутника профорієнтації» є знання ринку праці, потреби суспільства (регіону, міста, району) в тих чи інших спеціальностях. Це є

Рис. 1. Трикутник профорієнтації

економічною та соціальною проблемою, але без неї професійна орієнтація неможлива.

Третя сторона «трикутника» і основа всієї роботи з професійної орієнтації – знання особливостей особистості та здібностей підлітка при виборі професії.

Принципово важливим для неперервності освіти є те, що поряд із загальною середньою, позашкільною і вищою освітою відповідне місце належить багаторівневості, доповненню, маневреності, але з поправкою на професійну підготовку у ВНЗ. Це означає, що загальна середня та позашкільна освіта не ставлять перед собою завдання готувати певних фахівців, а можуть професійно орієнтувати чи готувати на рівні допрофесійних знань та вмінь. Визначальним у професійній орієнтації учнів старших класів є виявлення і формування їхніх здібностей та покликання.

Позашкільні навчальні заклади, зокрема Національний еколого-натуралістичний центр, здійснюють широкопрофільну орієнтацію на професії, що дає змогу учням здобути основу знань і зорієнтуватися у виборі майбутнього фаху. Такий параметр, як доповнення, може розглядатися через гурткову роботу, спецкурси, що забезпечує базовий (фундаментальний) професійно орієнтований чи допрофесійний рівень підготовки учнів. Спеціалізований гурток формує у слухачів краєзнавчі поняття, виводить освітянський біоекологічний цикл пасивних форм навчання на більш активні, тобто практичні, які більшою мірою активізують пізнавальну діяльність і готовність до всебічної освіти. У таких гуртках широко використовуються міждисциплінарність, єдність інтелектуального та емоційного мислення; цикл вольових, імітаційних та інших рольових ігор [2].

Гурткове допрофесійне навчання, крім засвоєння спеціалізованих знань та вмінь, максимально забезпечує розвиток більшості якостей особистості цілеспрямованої дитини, підлітка. Головна функція керівника-педагога такого гуртка – створити умови для морального, в широкому розумінні, фізичного, естетичного, інтелектуального розвитку вихованців відповідно до їхніх індивідуальних

можливостей, інтересів та нахилів, що в сукупності і становить зміст поняття особистісно орієнтованого виховання, навчання та освіти.

Професійна орієнтація та професійне самовизначення неможливі без науково-дослідного аспекту. Важко сказати, що найбільше впливає на самодостатність дитини – науково-дослідна чи практична діяльність. Ідеальне, звичайно, поєднання обох напрямів, але підґрунтям для дослідницької роботи старшокласників є набуття практичних навичок ще в молодшій та основній школі.

Базою для проведення навчальних, практичних та дослідницьких робіт є навчально-дослідна земельна ділянка, працюючи на якій за навчальними програмами з питань сільського господарства, біології, екології, природознавства, учні засвоюють теоретичні знання, набувають умінь та навичок практичної позашкільної дослідницької роботи.

Щоб відчути себе частиною природи, визначитися щодо майбутньої професії (агронома, біолога, еколога, медика та ін.), потрібно не тільки теоретично вивчати певні дисципліни, необхідно брати участь у трудовій та дослідницькій діяльності, що поєднується не лише з продуктивною працею, а й з екологічними та економічними аспектами навчання.

Навчально-дослідна ділянка Національного еколого-натуралістичного центру включає ділянку лікарських рослин, де ведеться дослідницька наукова діяльність з вихованнями гуртків, метою якої є:

- підвищення рівня екологічної грамотності учнів, теоретичних знань про лікарські рослини, зокрема радіопротекторної та антиоксидантної дії;
- набуття практичних навичок вирощування цих рослин на навчально-дослідній ділянці;
- пропагування необхідності використання лікарських рослин як однієї з умов зміцнення здоров'я;
- зацікавлення дітей саме дослідницькою екологічною діяльністю;
- виховування у них особистої відповідальності за цілісність і збереження природи.

Однією з умов успішного проведення дослідницької роботи є правильна підготовка та організація учнівського колективу. Керівник гуртка повинен скласти план роботи на навчально-дослідній земельній ділянці і затвердити його на педагогічній раді; розробити робочий план дослідження, наприклад:

1. Тема дослідження.
2. Мета і завдання дослідження.
3. Схема дослідження.
4. Місце проведення дослідження і площа.
5. Методика проведення дослідження.
6. Необхідне обладнання та матеріали.
7. Список необхідної літератури.

Перед закладанням дослідження обов'язково проводиться вступне заняття на тему «Методика закладання і проведення польового дослідження» і здійснюється ознайомлення з поняттями та змістом роботи. Під час дослідження та після його завершення аналізуються помилки, підбиваються підсумки [4].

Отже, неперервна поглиблена освіта у позашкільних навчальних закладах поступово налаштовує учнівську молодь на виконання складних завдань та їх практичне втілення. Дослідницька робота як невід'ємна складова допрофесійної підготовки є одним із найефективніших способів поєднання теоретичних знань з виробничою практикою та новітніми технологіями. Вона сприяє розвитку творчих задатків, вихованню любові до природи та інтересу до вивчення природничих і сільськогосподарських наук.

Позашкільні навчальні заклади є дієвими осередками здійснення допрофесійної дослідницької підготовки старшокласників. У центрах, підпорядкованих НЕНЦ, створені та вдосконалюються відповідно до запитів сьогодення умови і можливості, за яких діти, підлітки та учнівська молодь можуть розвивати свої нахили і здібності, раціонально реалізовувати потреби в творчості. Вдосконалюючи та урізноманітнюючи форми і методи роботи з молоддю, зміцнюючи матеріальну базу, екологонатуралістичні центри забезпечують дітям різного шкільного віку, а також студентам природничих факультетів можливість спілкування і співпраці з ученими, спеціалістами вищої кваліфікації, сприяють розширенню їхнього світогляду.

Заняття в різноманітних за профілями гуртках, клубах, секціях, участь у роботі музеїв, трудових об'єднань, учнівських виробничих бригад, екологічних агітбригад, природоохоронних загонів «голубих» і «зелених» патрулів, шкільних лісництв, фермерських об'єднань, зокрема квітників, садівників, ботаніків, зоологів, генетиків-селекціонерів, медиків, екологів, дають змогу вихованцям поглибити отримані в школі знання з певних предметів, займатися конкретними практичними справами, набути трудових навичок, обрати та підготуватися до професійної як практичної, так і наукової діяльності.

Література

1. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади організації профільної допрофесійної підготовки школярів / Г.О. Балл, П.С. Перепелиця // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №5. – С. 149–159.
2. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи / В.В. Вербицький. – К.: Аверс, 2003. – 304 с.
3. Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти) / В.В. Вербицький. – К.: Деміур, 2002. – 232 с.
4. Еколого-натуралістична творчість. Наук.-метод. вісник. – №1. – К.: УДЕНЦ, 1999. – 126 с.
5. История трудового и политехнического обучения / под. ред. проф. И.Т. Огородникова. – М., 1963. – 287 с.
6. Козаков В.Г. Психология / В.Г. Козаков, Л.Л. Кондратьева. – М.: Высшая шк., 1989. – 387 с. – С. 7.
7. Кон И.С. Выбор профессии и социально-нравственного самоопределения / И.С. Кон // Популярная психология

для родителей / под ред. А.А. Бодалёва. – М.: Педагогика, 1988. – 256 с.

8. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №2. – С. 9–22.

Анотації

Олена ШАМРАЙ Допрофесійна підготовка старшокласників як складова позашкільної освіти

У статті розглядається розвиток проблеми допрофесійної підготовки учнів в Україні упродовж ХХ – початку ХХІ ст. Наголошується на важливій ролі у професійній орієнтації старшокласників позашкільних навчальних закладів. Висвітлюється досвід НЕНЦ щодо формування професійного самовизначення вихованців, зокрема шляхом проведення навчальних, практичних та дослідницьких робіт на базі навчально-дослідних ділянок.

Ключові слова: допрофесійна підготовка, професійна орієнтація, професійне самовизначення.

Елена ШАМРАЙ Допрофессиональная подготовка старшекласников как составляющая внешкольного образования

В статье рассматривается развитие проблемы допрофессиональной подготовки учащихся в Украине на протяжении ХХ – в начале ХХІ в. Подчеркивается важная роль в профессиональной ориентации старшекласников внешкольных учебных заведений. Освещается опыт НЭНЦ в формировании профессионального самоопределения воспитанников, в частности путём проведения учебных, практических и исследовательских работ на базе учебно-опытных участков.

Ключевые слова: допрофессиональная подготовка, профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение.

Olena SHAMRAY The pre-professional training of senior pupils as a part of the out-of-school education

The development of the problem of pre-professional training of pupils in Ukraine during the XXth and the beginning of the XXIth century is considered in the article. It is accented the importance of the role of the out-of-school educational institutions at the professional orientation of senior pupils. Disclosed the experience of the National Ecology and Nature Center in the field of formation of the professional self-determination of pupils of the center, in particular through the organization of educational, practical and research works on the basis of educational research plots.

Keywords: pre-professional training, professional orientation, professional self-determination.